

REALIA MƏFHUMU VƏ ONUN LİŊVOKULTUOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş : Realia anlayışı müəyyən bir mədəniyyətə, cəmiyyətə və ya tarixi kontekstə xas olan və digər dillərdə birbaşa ekvivalenti olmayan əşyaları, anlayışları və ya hadisələri ifadə edən söz və ifadələrə aiddir. Bu terminlər millətin gündəlik həyatı, ənənələri və mədəni təcrübələri ilə sıx bağlıdır və onların dəqiq tərcüməsi çətin olur. Bir xalqın həyatına (gündəlik həyat, mədəniyyət, sosial və tarixi inkişaf) xas olan və digərinə yad olan, milli və/və ya tarixi rəngin daşıyıcıları kimi, onlar, bir qayda olaraq, digər dillərdə dəqiq uyğunluqlara (ekvivalentlərə) malik deyillər və buna görə də ümumi qaydada tərcümə edilə bilməzlər, xüsusi yanaşma tələb edirlər. Realialar yalnız müəyyən xalqlara və millətlərə, maddi mədəniyyət obyektlərinə, tarixi faktlara, milli qəhrəmanların, mifoloji varlıqların adlarına məxsus olan adlardır. O. S. Axmanovanın “Linqvistik Terminlər Lüğəti”-nə görə, realia “maddi mədəniyyətin istənilən predmeti”dir [Axmanova, 1966, səh. 381]. Realiaların adlarının tərcüməsi, xalqın milli və tarixi kimliyini onun dilindən digər dilə tərcümə edərkən ötürməyin böyük və vacib probleminin bir hissəsidir.

Tədqiqat: “Realia” termini XX əsrin 1930-cu illərində Bolqar tədqiqatçıları S. Vlasov və S. Florinin “Tərcümədə tərcüməedilməz” əsərinin nəşrindən sonra geniş yayılmışdır. Realiaların tərcüməsi problemini öyrənən rus və xarici alimlər onların təyinatı üçün ekvivalentsiz lüğət, barbarizmlər, ekzotizmlər, lokalizmlər, etnoqrafizmlər və bəzi digər terminlərdən istifadə edərək müxtəlif anlayışlar verirlər, bu leksik vahidlərin bəzi əlamətlərini qeyd edir, digərlərini isə gözdən keçirirlər.

“Başqa dili danışan insanların praktiki təcrübəsində mövcud olmayan obyektlər, anlayışlar və vəziyyətlər” [Bərxudarov, 1975, səh. 95]. Realiaların və digər dil işarələrinin tərcüməsi məsələləri ekvivalentlik anlayışı ilə əlaqələndirilir ki, bu da “orijinal ifadə planını dəyişdirərkən məzmun planının dəyişməz saxlanması” kimi müəyyən edilir [Həmin mənbə, səh. 11]. Bir dilin hər hansı bir leksik vahidinə digər bir dilin lüğətində tam uyğunluq olmadıqda, bu cür sözlərin ekvivalentsiz lüğətə aid olduğu qəbul edilir.

L. S. Bərxudarov “Dil və Tərcümə” monoqrafiyasında realiaları “başqa dili danışan insanların praktiki təcrübəsində mövcud olmayan obyektləri, anlayışları və vəziyyətləri ifadə edən sözlər” kimi izah edir [Bərxudarov, 1975, səh. 95]. Realiaların və digər dil işarələrinin tərcüməsi məsələləri ekvivalentlik anlayışı ilə əlaqələndirilir ki, bu da “orijinal ifadə planını dəyişdirərkən məzmun planının dəyişməz saxlanması” kimi müəyyən edilir [Həmin mənbə, səh. 11]. Bir dilin müəyyən leksik vahidinə digər bir dilin lüğətində tam uyğunluq olmadıqda, bu cür sözlər ekvivalentsiz lüğət kimi qəbul edilir.

Bu termin E. M. Vereşçagin və V. G. Kostomarov tərəfindən təqdim edilmişdir. Tədqiqatçılar ekvivalentsiz lüğəti “müəyyən mədəniyyət və dildə olmayan anlayışları ifadə edən, xüsusi mədəni elementlərlə bağlı, yəni yalnız A mədəniyyətinə xas olan və B mədəniyyətində mövcud olmayan mədəni elementlərə aid olan sözlər” kimi başa düşürlər [Vereşçagin, Kostomarov, 1983, s. 53].

Eyni zamanda qeyd olunur ki, ekvivalentsiz sözlərin xarakterik xüsusiyyəti onların digər dillərə sabit uyğunluqlar vasitəsilə tərcümə edilə bilməməsidir, yəni digər dillərdə birbaşa qarşılıqları yoxdur. Lakin bu, onların tamamilə tərcüməedilməz olması demək deyil.

Xüsusi ədəbiyyatın təhlili realiaların tərifinə iki əsas yanaşmanı qeyd etməyə imkan verir: tərcümə və mədəniyyətşünaslıq. Tərcümə yanaşması çərçivəsində əsas iş xarici dildən doğma dilə və ya əksinə realiaların tərcüməsi probleminə, həmçinin tərcümədə orijinalın milli orijinallığının qorunub saxlanılmasına həsr olunur. Bu yanaşmanın əsas məqsədi, tərcümə prosesinin “bir işarə sistemindən digərinə keçid” kimi sistemli xarakterini üzə çıxarmaq və müxtəlif janr və üslub istiqamətinə malik mətnlərin tərcüməsində tərcümə modelini və onun xüsusiyyətlərini təsvir etməkdir [Şveytser, 1973, s. 34].

M. L. Vaysburd realiaları ölkəşünaslıq baxımından nəzərdən keçirərək, onları “ölkənin ictimai və mədəni həyatında baş verən hadisələr, ictimai təşkilatlar və institutlar, adət-ənənələr, eləcə də sinifləndirilməyən çoxsaylı fərqli faktlar” kimi müəyyən edir [Vaysburd, 1972, s. 98]. Bu yanaşma realiaların sərhədlərini çox genişləndirir və bu leksik təbəqəni çox böyük edir.

G. D. Tomaxinə görə, linqvokulturologiya ölkəyə yönəlmiş linqvistikadır və onun tədqiqat obyektləri xalqın dil bilikləri və ətraf fəaliyyətlərinə dair biliklərin mərkəzində duran, ifadəli, milli-mədəni semantikaya malik dil vahidləridir. O, milli-mədəni semantikaya malik dil vahidlərini realianın əlaməti kimi qiymətləndirir.

“Realia” anlayışı haqqında, milli, tarixi elementlər və hadisələrin daşıyıcısı kimi, 50-ci illərdə danışımağa başladılar. Buna görə də, bu gün “realia” anlayışına dair dəqiq tərif tapmaq çətin görünür, istər linqvistik lüğətlərdə, istərsə də digər mənbələrdə. Fikrimizcə, “ekzotik lüğət”, “ekvivalentsiz lüğət”, “jarqonizmlər”, “barbarizmlər”, “lakonizmlər” kimi terminlər daha geniş yayılmışdır. Bu terminləri birləşdirən ümumi faktor bunlardır: a) tarixi, yerli, milli və etnik xarakter; b) bu terminlərin tərcümə ekvivalentlərinin seçilməsində çətinlik və bəzən tamamilə olmaması; Bu anlayışın müxtəlif xalqların xüsusi mədəniyyətini, tarixini və ya həyatını əks etdirən obyekt və ya fenomen kimi nəzərdən keçirildiyini nəzərə alaraq, deyimlər, atalar sözləri və frazeoloji birləşmələr formasında çıxış edən söz və ifadələrin də bura daxil edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Yuxarıdakı təriflərdən belə nəticəyə gələ bilirik ki, realialar müəyyən obyektləri, hadisələri ifadə edən sözlər və ya ifadələrdir ki, bunlar vasitəsilə müəyyən bir xalqın və ya bütün bir ölkənin həyatına, tarixinə və mədəniyyətinə dair

²² Naxçıvan Dövlət Universiteti xezrin.zeynalova@gmail.com

aydın təsəvvür yaranır. Bəzi tədqiqatçılar “realia” sözünün sinonimi kimi “kulturem” ifadəsindən istifadə edirlər [Vinogradov, 2001:224]. E. M. Vereşçagin, V. G. Kostomarov, A. V. Fedorov kimi bir sıra tədqiqatçılar realiaları ekvivalentsiz lüğətə aid edirlər. Başqa sözlə desək, onlar hesab edirlər ki, realialar tərcüməyə təbə deyil. Sovet rus dilçisi və tərcüməçisi G. V. Çernov öz əsərlərində realialardan “ekvivalentsiz lüğət” kimi bəhs edir.

S. Vlixov və S. Florin realiyalara belə bir tərif verirlər: “... coğrafi mühitə, mədəniyyətə, maddi həyata və ya xalqın, millətin, ölkənin, tayfanın sosial-tarixi xüsusiyyətlərinə xas olan obyektlərin, anlayışların, hadisələrin adları olan xalq dilindəki sözlər və ifadələr və bununla da milli, yerli və tarixi rəngin daşıyıcılarıdır” [Vlixov, Florin, 1980:23].

Realialar müəyyən mədəni icmanın müxtəlif aspektlərini təsvir edir. Bizim fikrimizcə, realiaların həyatın müəyyən sahəsinə aidiyyəti və müəyyən mədəni birliklə əlaqəsinə əsaslanaraq onların təsnifatını təqdim etmək olduqca vacib görünür. Realiaların mövcud müxtəlif təsnifatları müxtəlif xüsusiyyətlərdən asılı olaraq formalaşır.

Beləliklə, S. Vlixov və S. Florin tərəfindən təklif edilən təsnifatı, V.P. Konetskayanın təsnifatı ilə birlikdə nəzərdən keçirdik. İlk iki tədqiqatçıdan fərqli olaraq, Konetskaya linqvokultural realiaların istifadə olunduğu sahələri xeyli azaldır.

Realialar dil əlaqələri nəticəsində başqa dildən alınmış mədəni yüklü sözlərdir. Mədəniyyətə bağlı sözlər, həmçinin mədəniyyətə xas terminlər olaraq da bilinir, müəyyən bir icma və ya cəmiyyətin mədəni kontekstinə dərinə kök salmış sözlər və ifadələrdir. Bu sözləri başqa mədəniyyətlərə tərcümə etmək və ya anlamaq çətin ola bilər. Bu terminlər tez-tez ənənələri, sosial normaları, dəyərləri və ya xüsusi həyat tərzlərini əks etdirir. Mədəniyyətə bağlı sözlərin təsnifatı fərqli ola bilər, lakin ümumiyyətlə aşağıdakı kateqoriyalara ayrılır:

1. Ekoloji Terminlər

Bunlar müəyyən bir mədəniyyət və ya bölgəyə xas olan flora, fauna, coğrafi xüsusiyyətlər və iqlim kimi fiziki mühitin spesifik elementlərini ifadə edir.

- Məsələn: İnuit mədəniyyətində “Tundra” və ya Səhrada “Sahara”.

2. Maddi Mədəniyyət

Bu terminlər qida, geyim, binalar, alətlər və gündəlik həyatda istifadə olunan digər əşyalar kimi mədəni əhəmiyyət daşıyan maddi obyektlər və artefaktlarla əlaqədardır.

- Məsələn: Yaponiyada “Kimono” və ya Mərakeş mətbəxində “Tajine”.

3. Sosial Mədəniyyət

Bu kateqoriyadakı sözlər sosial strukturları, praktika və institutları, o cümlədən hökumət, din, ritual və ailə dinamikalarını təmsil edir.

- Məsələn: İspaniyada “Siesta” və ya Hindu mədəniyyətində “Guru”.

4. Dini və Mifoloji Terminlər

Bunlar müəyyən bir din və ya mifologiya ilə əlaqəli anlayışlar, ritual, inanclar və şəxsləri ifadə edir.

- Məsələn: Hinduizmdə “Karma” və ya İslamda “Ramazan”.

5. Jestlər və qeyri-verbal ünsiyyət

Bəzi terminlər mədəni cəhətdən xüsusi jestlər, üz ifadələri və bədən dilinə aiddir və digər mədəniyyətlərdə birbaşa ekvivalenti olmaya bilər.

- Məsələn: Taylandda “wai” jesti və ya fərqli mədəniyyətlərdə fərqli mənaları olan “baş barmağı qaldırmaq” işarəsi.

6. Tarixi və Siyasi Terminlər

Bu sözlər müəyyən bir tarixi və ya siyasi kontekstə bağlıdır və tez-tez bir mədəniyyətdə əsas hadisələr, şəxslər və ya sistemlərlə əlaqədardır.

- Məsələn: Yaponiyada “Samuray” və ya Cənubi Afrikada “Apartheid”.

7. Zaman və Məkan Anlayışları

Bəzi mədəniyyətlər zaman, məkan və bu anlayışlar arasındakı münasibətləri ifadə etmək üçün unikal yollar təklif edir.

- Məsələn: İspan dilli ölkələrdə “Manana” (gələcəkdə bir zaman, elastik zaman anlayışı).

Mədəniyyətə bağlı sözləri başa düşmək tərcümədə, dil öyrənmədə və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə vacibdir, çünki onlar tez-tez sözlərin sadə mənalarını aşan anlamları daşıyır.

Nəticə: Mədəniyyət cəmiyyətin inkişafı ilə birbaşa əlaqəli olan canlı bir kateqoriyadır. Linqvokulturologiya komponentinin ayrılmaz tərkib hissəsi öyrənilən dilin ölkəsinin mədəniyyətini, habelə qeyri-ekvivalent fon lüğətini, jestlərin qeyri-verbal dillərini, mimikalarını və gündəlik davranışını əks etdirən xüsusi seçilmiş homojen dil materialıdır. Ekvivalenti olmayan lüğət xüsusi yer tutur, çünki bu, milli realiaları ifadə edir. Realiaların bilinməsi ölkənin mədəniyyəti və dilini öyrənərkən vacibdir. Digər dillərdə olmayan milli-mədəni komponentin mövcudluğu sözlərin linqvistik və mədəni materiala aidiyyətinin daimi əlaməti olaraq qalır. Dilçilik və tərcümə işində realiaların önəmi böyükdür, çünki onlar yalnız dil mənası ilə kifayətlənməyib, həm də mədəni konteksti daşıyır və müəyyən bir cəmiyyətin dəyərləri, tarixi və sosial normaları haqqında dərin anlayışlar təqdim edir.

Bütün deyilənlərdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, realianın əsas xüsusiyyəti onun milli rənglənməsidir. Realianın tərcüməsi zamanı milli rəngi qorumaq, mətnin bir dildən digərinə tərcüməsində tərcüməçinin qarşılaşdığı əsas problemi təşkil edir.

Ədəbiyyat

- 1) Aşurova D.U., Qaliyeva M.R. *Mətn Linqvistikası*. – Daşkənd: Turan-İqbal, 2016. – 324 s.
- 2) Aşurova D.U., Qaliyeva M.R. *Ədəbiyyat Mətninin Stilistikası*. – Daşkənd: Turan-İqbal, 2016. – 272 s.
- 3) Aşurova D.U., Qaliyeva M.R. *Koqnitiv Linqvistika*. – Daşkənd: VneshInvestProm, 2018.
- 4) Lyutavina, E.A. *Realialar linqvistik fenomen kimi* / E. A. Lyutavina. — Mətn: təcili // Gənc alim. — 2015. — № 14 (94). — S. 488-490. — URL: <https://moluch.ru/archive/94/21235/>
- 5) Alekseeva I. S. *Tərcüməçiliyə giriş*. – Akademiya, Filologiya Fakültəsi, Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti - Moskva, 2012. – 368 s.
- 6) Komissarov, V.N. *Müasir Tərcüməçilik*. – M.: ETS - Moskva, 2002. – 424 s.
- 7) Komissarov, V.N. *Müasir Tərcüməçilik. Dərs notları*. – M.: ETS & Poliqlossum - Moskva, 2000. – 202 s.
- 8) Komissarov, V.N.; Qonçarenko, S.F. *Müasir Tərcüməçilik. Tədris vəsaiti*. – M.: ETS - Moskva, 2003. – 424 s.
- 9) Komissarov, V.N.; Olxovikov, B.A. *Rusiyada Linqvistik Tərcüməçilik. Tədris vəsaiti*. – M.: ETS - Moskva, 2002. – 184 s.

Açar sözlər: realia, linqvokulturoloji, qeyri-ekvivalent, mədəniyyət, xüsusiyyət

Key words: realia, linguoculturological, nonequivalent, culture, feature

Ключевые слова: реалии, лингвокультурологический, неэквивалент, культура, особенность

SUMMARY

Culture is a "living" category, whose development is directly related to the development of society. In this regard, the content of the socio-cultural component will constantly change, enriched with new content. An integral part of the linguoculturological component is a specially selected homogeneous language material that reflects the culture of the country of the language being studied, as well as non-equivalent background vocabulary, non-verbal languages of gestures, facial expressions and everyday behavior. Nonequivalent vocabulary occupies a special place. It exists because it denotes national realias. Knowing realias is important when studying the culture and language of the country. The presence of a national-cultural component, which is absent in other languages, remains a constant sign of the belonging of words to linguistic and cultural material.

In linguistics and translation studies, realia are significant because they carry not only linguistic meaning but also cultural context, offering insights into the values, history, and social norms of a given society.

РЕЗЮМЕ

Культура — «живая» категория, развитие которой напрямую связано с развитием общества. В связи с этим содержание социокультурного компонента будет постоянно меняться, обогащаться новым содержанием. Неотъемлемой частью лингвокультурологического компонента является специально подобранный однородный языковой материал, отражающий культуру страны изучаемого языка, а также безэквивалентная фоновая лексика, невербальные языки жестов, мимики и повседневного поведения. Безэквивалентная лексика занимает особое место. Она существует, поскольку обозначает национальные реалии. Знание реалий важно при изучении культуры и языка страны. Наличие национально-культурного компонента, отсутствующего в других языках, остается постоянным признаком принадлежности слов к лингвокультурному материалу.

В лингвистике и переводоведении реалии значимы, поскольку несут в себе не только языковое значение, но и культурный контекст, предлагая понимание ценностей, истории и социальных норм данного общества.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova